

Darka Bilić

Institut za povijest umjetnosti, Zagreb

Generalni inventar državnih građevina u Dalmaciji iz 1789. godine

Izvorni znanstveni rad – *Original scientific paper*

Predan 10. 10. 2007. – Prihvaćen 20. 11. 2007.

UDK 930.255(450)
725.1(497.5 Dalmacija)

Sažetak

U Arhivu Mletačke Republike u Veneciji čuva se, do sada javnosti nepoznat, Inventar državnih građevina Dalmacije iz 1789. godine. Kao i otprije poznat tzv. Memov katastik (u Državnom arhivu u Zadru), Inventar je nastao u sklopu inicijative generalnog providura Angela Mema. U ovom, prvom predstavljanju Inventara izlažu se struktura i opseg u njemu sadržanih podataka. U Inventaru je na detaljan način opisana unutrašnjost i stanje javnih – civilnih, vojnih i sakralnih – građevina u državnom vlasništvu u Dalmaciji. Opisan je izgled i uređenje

pojedinih prostorija, njihovo popločenje, oblik svoda ili stropa, pobrojani su balkoni, kamini, umivaonici i zidni ormari, slike te inventar kapela, crkava i katedrala. Detaljno je opisan tip ostakljenja prozorskih otvora, sistem zaključavanja vrata, pobrojena su oštećenja i nedostaci te naknadni popravci. Istom inicijativom kojom je naredio izradu Katastika i Inventara, Memo je oformio i administrativni aparat koji će skrbiti za očuvanje državnih zgrada i precizno definirao ulogu pojedinih službenika u tom aparatu – inženjera i kvartir-mastra.

Ključne riječi: inventar, katastik, generalni providur Angelo Memo, javne građevine, Dalmacija, arhitektura

U Državnom arhivu u Zadru čuva se, našoj stručnoj javnosti otprije poznat, Katastik državnih zgrada Provincije Dalmacije iz doba Mletačke Republike, izrađen 1789. godine po nalogu tadašnjega generalnog providura Angela Mema IV.¹ U njegovu uvodnom tekstu, osim knjiga Katastika, spominju se i do sada nepoznate pripadne knjige Inventara.² Istražujući u Arhivu Mletačke Republike u Veneciji 2006. godine naišla sam, uz još jedan primjerak naprijed navedenog Katastika (koji je generalni providur Angelo Memo IV. poslao u Veneciju), i na spomenuti Inventar.³ Inventar je, kao i Katastik, načinjen 1789. godine i u njemu su opisane sve građevine u državnom vlasništvu popisane u Katastiku, točnije u gradovima Zadru, Kninu, Splitu i Šibeniku te mjestima u njihovoj okolini. Rukopis Inventara ima ukupno 643 nenumerirana, obostrano ispisana lista. Listovi su u vrhu lica stranice obilježeni otiskom okruglog pečata s lavom sv. Marka, koji umjesto otvorene knjige pridržava grb obitelji Memo (šest plodova kupine ili murve poredanih u dva reda). Rukopis je uvezan u dvije knjige, koje na koricama nose isti naslov:

INVENTARIO GENERALE DI TUTTE LE PUBBLICHE FABRICHE DATE IN CONSEGNA AI RISPETTIVI QUARTIERI MASTRI DI ZARA, KNIN, SPALATO, SEBENICO, LORO TERRITORJ E RESPETTIVI RIPARTI DEI QUARTIERI MASTRI STESSI DELLA PROVINCIA DELLA DALMAZIA

PER IL MAGISTRATO ECCELLENTISSIMO DE SIGNORI DEPUTATI, ED AGGIUNTI ALLA PROVISION DEL DENARO 1789.

Na hrptu svezaka napisan je kraći naziv: LIBRO BOLLATO DELLE PUBBLICHE FABRICHE DELLA DALMAZIA.

Generalni providur za Dalmaciju i Albaniju Angelo Memo IV. stupio je na dužnost 1787. godine i već na početku svog službovanja uvidio da Republika u tim pokrajinama ne skrbi dovoljno o nekretninama u svojem vlasništvu. Mnoge su državne zgrade bile napuštene ili su ih protuzakonito prisvojile privatne osobe, a za neke od njih pravi korisnici uopće nisu bili poznati. Također, brojne utvrde i utvrđena naselja uz granicu s Turskim i Habsburškim carstvom bila su, nakon ratnih vihara u 17. stoljeću, napuštena ili toliko zapuštena da se jedva mogao raspoznati njihov prvobitni izgled.⁴ Uvidjevši da Republika ne poznaje dovoljno svoje vlasništvo u Dalmaciji, da ne vodi odgovarajuću brigu kako bi od propadanja zaštitila sjedišta svoje uprave te da ne postoje ni administrativni aparat niti temeljne evidencije koji bi omogućili djelotvornu skrb o državnim građevinama, Angelo Memo izdaje naredbe o izradi Katastika i Inventara državnih zgrada, najprije za Albaniju,⁵ 1. ožujka 1788. godine, a potom i za Dalmaciju, 1. svibnja 1789. godine. Naredbe je Memo donio samoinicijativno, a naknadno su odobrene u Senatu.⁶

Katastik i novopronađeni Inventar, obuhvaćaju građevine u Zadru s okolicom (Arbanasima, Zemunikom, Benkovcem, Ninom, Novigradom, Obrovcem), Kninu s okolicom (Kosovom, Drnišem i Vrlikom), Splitu s okolicom (Trogirom,

Klisom i Sinjem) i Šibeniku s okolicom (Tvrđavom sv. Nikole, Skradinom, Ostrovicom kraj Benkovca i Roškim slapom). Katastikom i Inventarom, prema tome, nisu obuhvaćeni svi dijelovi Dalmacije; nedostaju državne građevine u gradovima na otocima te u gradovima južno i istočno od Splita: Imotskom, Vrgorcu, Makarskoj, Omišu i Opuzenu. U članku 32 uvodnog teksta Katastika navodi se da će se za ta mjesta napraviti posebne knjige inventara, koje će se dati na čuvanje upraviteljima garnizona.⁷ Do sada, nažalost, nije poznat ni jedan primjerak tih knjiga.

Knjige Katastika i Inventara izradili su inženjeri u službi venecijanske uprave u Dalmaciji. U izradi Katastika sudjelovali su inženjer kapetan Leonardo Gaettini i njegov podređeni, pomoćnik inženjera Giacomo Montalbotti. U izradi Inventara državnih zgrada u gradu Zadru sudjelovali su inženjer poručnik Paolo Tironi i pomoćnik inženjera Giacomo Montalbotti. Opise državnih građevina u Benkovcu, Obrovcu, Ninu, Novigradu i Trogiru načinio je inženjer poručnik Francesco Cicavo, u Kninu i Šibeniku inženjer poručnik Ivan Nikola Nakić, a u Splitu pomoćnik inženjera Anton-Luigi Galli. Ti državni službenici svojim su potpisima jamčili za vjerodostojnost podataka u knjigama, a bili su zaduženi i za upisivanje svih naknadnih bilježaka o zahvatima na građevinama.

Naredbom iz 1789. godine Memo je ujedno odredio odgovornosti i obaveze državnih službenika zaduženih za očuvanje i obnovu zgrada u državnom vlasništvu. Do te godine dužnost kvartir-mastra u Dalmaciji obavljale su tri osobe – u Zadru, Kninu i Splitu. Memovom odlukom opseg njihova posla je povećan i bolje definiran, a dužnost kvartir-mastra ustanovljena je i u Šibeniku. Svaki od četvorice kvartir-mastra morao je jednom mjesečno obići nastanjene, a jednom tjedno nenastanjene građevine na području pod njegovom odgovornošću, upisati eventualne promjene u stanju građevina u knjigu Inventara te je pokazati na uvid upravitelju grada.⁸ U udaljenim gradovima i mjestima koja nisu imala kneza za pisanje godišnjih izvještaja o stanju javnih građevina, s posebnim osvrtom na one izgrađene ili obnovljene tijekom protekle godine, zaduženi su guverneri oružja (*governatori d'armi*) ili zapovjednici konjice. Ti su izvještaji bivali potom predočeni generalnom providuru i upravnim tijelima u Veneciji.

Podaci o građevinama popisanim u Memovu katastiku obuhvaćaju njihove dimenzije (dužinu, širinu i visinu, izražene u venecijanskim mjerama *passi* i *piedi*), smještaj, namjenu i dimenzije prostorija unutar građevine, broj katova i raspored prostorija po etažama, godinu izgradnje (ako je taj podatak autorima Katastika bio poznat) te godine obnove, odnosno dogradnji građevine. Podaci u Generalnom inventaru organizirani su na sličan način kao u Katastiku, no već sama činjenica da rukopisi Inventara tvore dvije knjige s ukupno 1286 stranica govori o znatno većem opsegu teksta i količini podataka. U Inventaru se, za razliku od Katastika, ne navode dimenzije građevina ni njihovih unutrašnjih prostorija, ali se bilježe drugi, vrlo dragocjeni podaci za poznavanje strukture, funkcioniranja i opreme unutrašnjosti javnih zgrada.

Prva knjiga Inventara javnih građevina u Dalmaciji započinje uvodnim tekstom datiranim 12. svibnja 1789. godine u Zad-

ru.⁹ Isti se uvod – s tekstom koji govori o tome da inženjer koji je sastavio Inventar grada prema naredbi generalnog providura predaje na odgovornost dotičnog kvartir-mastra sve građevine opisane u Inventaru – ponavlja ispred svakog poglavlja kojim započinje opis novoga grada ili mjesta u njegovoj okolici.

Sadržaj dviju knjiga Inventara podijeljen je na sljedeće cjeline. U prvoj knjizi, na 806 stranica opisane su državne građevine u Zadru (grad, luka, tvrđava, građevine izvan gradskih zidina, građevine u neposrednoj okolici Zadra) i u mjestima u njegovoj široj okolici (Benkovcu, Obrovcu, Novigradu i Ninu) te državne zgrade u Kninu (građevine u vanjskom krugu zidina, u tvrđavi, u kaštelu, građevine izvan zidina) i u mjestima u njegovoj okolici (Kosovu, Drnišu i Vrlici). U drugoj knjizi, na 480 stranica, opisane su državne građevine u Splitu (građevine u luci, u gradu, u kaštelu, u predgrađu Dobri, u tvrđavi Gripe i u drugoj luci) i u mjestima u njegovoj okolici (u Trogiru, Sinju i Klisu) te državne građevine u Šibeniku (grad, kaštel, predgrađe, tvrđava sv. Ivana, tvrđava sv. Nikole, neposredna okolica Šibenika) i u mjestima u njegovoj okolici (Skradin, Ostrovica i Drniš).

Tekst Inventara upisan je u tablicu s tri stupca. Na vrhu prvoga stupca je ime grada ili mjesta, ispod kojega se nastavlja tekst sljedećim redom: naziv i funkcija građevine, opis prostorija po katovima, nedostaci i oštećenja arhitektonskih elemenata i namještaja prostorija, potpis inženjera, potpis kvartir-mastra i generalnog providura. Drugi stupac je naslovljen *Ristauri annui o rifabbriche*. Ondje zabilježeni podaci uglavnom se, u pogledu većih zahvata obnove pojedinih građevina, podudaraju s onima u primjerku Katastika u Državnom arhivu u Zadru, a upisi se odnose na godine između 1779. i 1789. U Generalnom su inventaru, za razliku od Katastika, zapisane i godine obnove opreme unutrašnjosti državnih zgrada: zamjene brava, postavljanje novih vratnica, obnova krova, obnove ili zamjene drvenih ili kamenih stubišta, dovratnika ili doprozornika. U trećem, posljednjem stupcu tablica u knjigama Inventara pod naslovom *Nuove Aggiunte o Diminuzioni* upisan je manji broj bilježaka nego u prethodnom. Neke su bilješke unijeli inženjeri koji nisu sudjelovali u izradi Katastika i Inventara, a najvjerojatnije su bili autori projekata obnove. Na primjer, kapetan Francesco Zavoreo upisuje da je 1789. godine u Zadru obnovljena *Lozzaetta situata sul Parapetto del mezzo Bastion a Castello*, kao i napomene o više manjih zahvata, tj. popravaka u zadarskim vojarnama, a za konjaničku vojarnu bilježi da je ponovno izgrađena. Bojnik Giuseppe Ferro 1789. godine izvodi manje popravke na prvom katu zgrade Javnih kvartira u Zadru.¹⁰ Nažalost, bilješke o tim zahvatima u Inventaru nisu mlađe od 1789. godine jer je tijekom te godine primjerak knjige poslan u Veneciju.

U vlasništvu Mletačke Republike u Dalmaciji bile su svjetovne, vojne i sakralne građevine. Među državnim zgradama svjetovne namjene u Inventaru je vrlo iscrpno opisana Providurova palača u Zadru. Prema Inventaru, stan generalnog providura postojao je i u Splitu; dio splitskoga lazareta namijenjen za smještaj providura i njegove pratnje tijekom povremenog boravaka u Splitu nazivao se Generalat.¹¹ Od

svjetovnih su zgrada nadalje opisane i palače kapetana, palače knezova¹² (samo se palača u Zadru naziva kneževom *Publico Palazzo di Conte*, a u ostalim gradovima se nazivaju *Publico Palazzo di Nostro Honorevole Rappresentante*), kuće oružarnika i kamerlenga, bilježničke kancelarije, carinarnice, zdravstveni uredi, javna skladišta, mostovi, gradska vrata,¹³ lože, gradski satovi, stupovi za zastavu,¹⁴ ribarnice (u Zadru i Šibeniku), lazareti, odmorišta za karavane, cisterne, bunari, fontana u Zadru¹⁵ te dva kapucinska hospicija (u Zadru i u Splitu). Opisan je i arsenal u Zadru. Drugi arsenal u Provinciji bio je onaj u Kotoru, dok je arsenal u Hvaru služio isključivo za potrebe mornarice. Kao državna imovina navedena je i kuća plemića Antuna Radoša Michielija Vitturija u Splitu. U zamjenu za nju on je 1788. godine od države dobio kuću u kojoj su ranije boravili isusovci.¹⁶

Način opisivanja svjetovnih građevina i prostorija u njima ovisi o individualnom pristupu inženjera kojem je bio povjeren taj posao, no ipak se može iščitati prethodno zadan zajednički obrazac kojim su se koristili svi inženjeri. Nakon naslova, u kojem se navodi naziv građevine ili njezina funkcija, prilazi se opisivanju pojedinih etaža. Započinje se od prostorija u prizemlju koje su najbliže glavnom ulazu, bez obzira na njihovu funkciju ili veličinu. Materijali od kojih su građevine građene uglavnom se ne spominju, osim kada su posrijedi drvene građevine, što navodi na zaključak da su sve ostale bile od kamena. Pri opisu prostorija u unutrašnjosti inženjeri često napominju da su neke od njih odijeljene drvenim pregradama, odnosno zidovima od dasaka (*pare*), a postoje i primjeri pregradnih zidova obloženih platnom. Osim za pregradne zidove, inženjeri pomno navode od kojih su materijala građeni i ostali arhitektonski elementi u unutrašnjosti građevina, pa tako napominju jesu li stubišta drvena ili kamena, unutarnja ili vanjska, jesu li balkoni od kamene ili drvene građe, jesu li njihove ograde od željeza ili ih tvore kameni stupići ili pak drveni balustri, napominju jesu li stupovi koji nose krovnu strehu, dovratnici ili doprozornici od kamene ili drvene građe. Katkad se bilježi i vrsta krovnog pokrova – crjepovi ili nepravilne kamene ploče. Potanko se opisuje izgled balkona, konzola koje ih nose, nadstrešnica i njihovih pokrova, navode se dužine balkona i bilježi kada oni obuhvaćaju dva pročelja. Osim balkona spominju se i *altane*, *belvederi* i *colombere*.¹⁷

Opisi pojedinih prostorija započinju naslovom, u kojem se navode njihove funkcije i način na koji se u njih pristupa; opisana su ulazna vrata sa sustavom zaključavanja,¹⁸ potom se nabrajaju ostali otvori vrata i bilježi kamo oni vode te prozorski otvori. Za prozorske se otvore navodi oblik, a ponekad i detalji poput materijala od kojeg su izrađeni doprozornici, vrste ostakljenja (staklene ploče ili okrugli komadi stakla umetnuti u željezni okvir). U nekim se slučajevima opisuju žaluzine i prozorske ograde. Pri opisu svake prostorije bilježi se i njezina oprema i pokretni inventar: kamini, umivaonici, ormari (zidni i samostojeći), stolovi, stolice, slike, police. Zanimljivo je da se pri opisu državnih zgrada u dalmatinskim gradovima spominje samo jedan tip kamina i to tzv. francuski kamin.¹⁹

U Generalnom se inventaru među pokretnim inventarom nabrajaju i slike. U svjetovnim građevinama spominju se

samo one u Providurovoj palači u Zadru. U njegovu je stanu 1789. godine popisano osamnaest slika, većinom u pozlaćenim okvirima, a bile su uglavnom smještene na dijelu zidova iznad vrata.²⁰ Nažalost, inženjer Tironi ne spominje motive slika, imena njihovih autora niti godine kada su bile naslikane ili kupljene. Slike u stanu generalnog providura u Zadru bile su državno vlasništvo, pa ih je stoga, u nedostatku detaljnijih podataka, teško dovesti u vezu s pojedincima koji su ondje živjeli i radili. Može se pretpostaviti da su se pored umjetnina ili predmeta umjetničkog obrta u državnom vlasništvu u reprezentativnim i privatnim, stambenim prostorijama državnih zgrada nalazile i umjetnine u privatnom vlasništvu, tim više što je poznato da su se pojedini javni službenici bavili slikarstvom.²¹ Ti predmeti nisu, međutim, popisani u Inventaru jer nisu bili u državnom vlasništvu.

Nakon popisa pokretnina, opisivanje pojedinih prostorija nastavlja se podacima o njihovim stropovima i podovima. Gotovo sve prostorije u zgradama svjetovne namjene bile su, prema Inventaru, natkrivene stropovima. Nadsvođena takozvanim *soffitto a volto*, tj. bačvastim svodom, bila su samo skladišta. Najčešće se, iz sigurnosnih razloga, radilo o skladištima baruta ili oružja. Većina stropova u reprezentativnim prostorijama javnih zgrada bila je od drvenih dasaka ili manjih daščica koje su ponekad bile obojene. Stropom od drvenih dasaka bile su natkrivene i prostorije u stanu generalnog providura u Splitu. Takvi su stropovi najčešće bili uokvireni drvenim, izrezbarenim vijencem. Za strop u jednoj od privatnih kapetanovih prostorija u njegovoj palači u Zadru bilježi se da je bio od platna na okviru od dasaka.²² Drugi po zastupljenosti u Inventaru je strop *a stucco*. Imala ih je većina privatnih prostorija u Providurovoj palači u Zadru, kao i pojedini privatni dijelovi stanova javnih službenika i reprezentativni prostori javnih palača u dalmatinskim gradovima – primaće sobe, kamena stubišta i kancelarije.²³ Dekoracijom se ističe strop dnevne sobe stana generalnog providura u Zadru ukrašen štukom, u sredini kojega je bila rozeta od pozlaćenog željeza pridržavana viticama, a u kutovima su se nalazile još četiri manje pozlaćene rozete.²⁴ Obojenja zidova se ne spominju.

Sudeći prema opisima u Inventaru, popločanja prostorija u državnim zgradama bila su prilagođena njihovim namjenama. Dvorišta i prolazi u prizemlju bili su popločani nepravilno klesanim kamenim pločama²⁵ ili oblucima. Uredi, radne prostorije i dnevni boravci javnih palača obično su imali podove od dasaka ili opeka.²⁶ Pod u stanu tajnika u Providurovoj palači u Zadru bio je od drvenih crnih i bijelih kvadratnih elemenata.²⁷ Većina podova reprezentativnih prostorija i prostorija namijenjenih boravku javnih dužnosnika bila je od kamenih crvenih i bijelih kvadratnih ploča. Kao iznimka može se navesti pod u dnevnom boravku stana generalnog providura u Zadru, načinjen od mramornog *terazza*. Od *terazza* je bio i pod u jednoj od primaćih soba Kneževе palače u Zadru, ali i pod u stražarnici (*casello*) pokraj Arsenala u Zadru. Prostorije u unutrašnjosti nereprezentativnih državnih zgrada – ribarnica, bolnica, skladišta, lazareta, odmorišta za karavane – uglavnom su imale podove od opeka, a samo iznimno od kamenih crvenih i bijelih ploča.

Na kraju opisa svake pojedine građevine inženjer je bio dužan nabrojiti njezine nedostatke. Taj odjeljak teksta bio je naslovljen posebnim naslovom *Mancanze* i u njemu je inženjer nabrojio sve nedostatke, odnosno oštećenja inventara prostorija, arhitektonskih i strukturalnih elemenata, dajući mišljenje o tome je li prostorija u dobrom stanju s ponekim, manjim nedostacima ili je, zajedno s građevinom, u općenito lošem stanju, te se mora popraviti da bi se njezino stanje poboljšalo.

U opisivanju unutrašnjosti javnih građevina svi inženjeri ne pokazuju jednaku sklonost bilježenju detalja i njihovi se opisi u tom pogledu osjetno razlikuju. Na primjer, osim pomoćnika inženjera Anton-Luigi Gallija ni jedan inženjer ne bilježi postojanje zahoda. Iako marljivo nabraja i opisuje zahode u državnim zgradama u Splitu, Galli za razliku od drugih inženjera potpuno zanemaruje pokretni inventar u svjetovnim i vjerskim zdanjima, pa se stječe dojam da su prostorije javnih građevina u Splitu bile prazne, bez inventara, a crkve također bez namještaja i crkvenog posuđa.²⁸

Od vojnih građevina u vlasništvu Mletačke Republike u Dalmaciji u Inventaru su opisane vojne bolnice i bolnice za osuđenike (Zadar, Šibenik i Split), skladišta oružja, skladišta baruta, vojarne za stražu (stražarnice), vojarne za smještaj trupa, časničke i konjaničke vojarne, tvrđave, kašteli, zatvori i vojno groblje (*Campo Santo*) u Splitu, koje se nalazilo uz Bastion Priuli.²⁹ Prema opisu, bilo je okruženo zidom s ulazom koji se zatvarao željeznom ogradom i zaključavao. Groblje je bilo vrlo jednostavno i oskudno označeno kamenim križem postavljenim na kamenom postolju u sredini groblja.

U Inventaru su opisane sve sakralne građevine o kojima je skrblila Republika: katedrale, crkve, kapele i kapelice (u obliku niše u plohi zida) i kuće kapelana. Iz Inventara se, na primjer, doznaje da je Katedrala sv. Josipa u Kninu već tada, 1789. godine, bila napuštena, ali i da su se u njoj još uvijek nalazila tri oltara bez ikakva ukrasa. Katedralu u Skradinu detaljno je opisao pomoćnik inženjera Ivan Nikola Nakić, pridavši veliku pozornost njezinoj arhitekturi, poglavito pročelju, rasporedu otvora i prostornoj shemi unutrašnjosti. Nakić navodi i četiri bočna oltara (porođenja Marijinog, sv. Križa, sv. Ivana i Gospe od Karmena), ne spominjući nažalost materijal od kojega su građeni ili slike koje su se na njima nalazile. Ne bilježi ni titulara glavnog oltara, za koji navodi da je smješten »gotovo« u sredini svetišta.³⁰ Od crkvenih zdanja opisuju se također crkva u časničkoj vojarni u Tvrđavi u Zadru, crkva u Novigradu, Crkva sv. Barbare u Kninu, Crkva sv. Vida na kliškoj tvrđavi, crkve sv. Ane, sv. Ivana i sv. Nikole u istoimenim šibenskim tvrđavama te naposljetku Crkva sv. Katarine u Raštanima i Franjevačka crkva u Bribiru, obje u vrlo lošem stanju.

Među opisima kapela u palačama javnih dužnosnika i u drugim državnim zgradama ističe se detaljan opis kapele u Providurovoj palači u Zadru. Način opisivanja ne odudara od opisa drugih prostorija u svjetovnim građevinama. Započinje se opisom glavnih vrata građevine i sustava zaključavanja, nastavlja podacima o drugim otvorima na pročelju i bočnim zidovima (oblik vrata i prozora te vrsta ostakljenja prozora, s okruglim komadima stakla umetnutima u metal-

nu rešetku ili sa staklenim pločama). Iznad ulaznih vrata kapele u stanu generalnog providura u Zadru nalazio se ostakljeni polukružni prozor. Kapela je imala i dva prozora na bočnim zidovima. Na mramornom oltaru posvećenom Djevici Mariji nalazila se slika u pozlaćenom okviru, strop kapele bio je ukrašen motivom Duha Svetoga (nije jasno radi li se o štuko-dekoraciji ili osliku) s pozlaćenom, vjerojatno biljnom, ornamentikom, a pod je bio od *terazza*.³¹ U opisima sakralnih građevina gotovo uvijek se navode materijali od kojih su građeni oltari (mramor, kamen ili drvo), ali brojem pojedinosti koje se bilježe (od arhitektonskih detalja, oltara i slika do predmeta namijenjenih bogoslužju) oni osjetno variraju, tako da nije moguće pouzdano utvrditi proizlaze li te razlike iz raznolikih pristupa pojedinim inženjera ili stvarnog stanja građevina.

Kao i u opisu slika u stanu generalnog providura u Zadru, za slike u sakralnim prostorima također se ne navode podaci o autorima, vremenu postanka ili popravcima. Za neke je slike zabilježene u Inventaru ipak, zahvaljujući drugim izvorima, moguće ustanoviti autorstvo. Na primjer, palu Ožalošćene Bogorodice na zidanom oltaru u kapeli Vojne bolnice u Zadru spominje Guerrino Ferrante u svojem djelu *Notizie di Zara* i pripisuje je slikaru Giovanniju Battisti Augustiju Pitteriju.³²

Na slikama u crkvama i kapelama pod juspatronatom Republike najzastupljeniji su bili motivi iz marijanskog ciklusa. Slika Bogorodice Bezgrješnog začeca sa srebrnom krunom nalazila se u kapeli Kapetanove palače u Zadru. Pale s Bogorodicom Bezgrješnog začeca nalazile su se i na mramornom oltaru u kapeli Kapucinskog hospicija u Zadru i na jednom od tri drvena oltara Crkve sv. Vida u kliškoj tvrđavi. U Kninu, na oltaru u kapeli Kneževe palače stajala je poderana pala *Bogorodica s dušama u čistilištu*, a u Crkvi sv. Barbare pala *Gospa od Zdravlja sa sv. Barbarom i sv. Nikolom*. Na drvenom oltaru kapele u prizemlju stana kamerlenga i kaštelana u Splitu nalazila se pala s motivom Gospe od Ružarija kao i na oltaru kapele u Kneževoj palači u Šibeniku. I na antependiju istog oltara u Šibeniku bila je slika Bogorodice. Slike ili pale Bogorodice nabrajaju se još i u kapeli za osuđenike uz bok bastiona sv. Krševana u Zadru, u kapelici bolnice za osuđenike u Zadru, u crkvi u Novigradu i u kapelici koja se nalazila na fasadi ureda kancelara u Kneževoj palači u Šibeniku. Na kamenom oltaru crkve u časničkoj vojarni u tvrđavi u Zadru nalazila se slika Bogorodice sa svetim Mihovilom, a na zidu je visjela slika Bogorodice *alla Greca* prekrivena srebrom. Na oltaru kapele u Kneževoj palači u Zadru bila je pala sv. Roka, na drvenom oltaru konjaničke vojarne u Sinju pala sv. Ante, a u Crkvi sv. Ane na istoimenoj tvrđavi u Šibeniku nalazila se slika sv. Ane. U Crkvi sv. Vida na kliškoj tvrđavi zabilježene su dvije pale – sa sv. Vidom i sv. Markom. Opisujući Skradinsku katedralu inženjer Nakić spominje dvije slike, koje su se nalazile na svodu broda i svetišta crkve. Poznato je da je sliku s prikazom sv. Frane Asiškog, sv. Jerolima i sv. Ante Padovanskog, koja se danas čuva u sakristiji Katedrale, naslikao Giovanni Battista Augusti Pitteri.³³ Postojanje druge slike na svodu Katedrale u Skradinu spominje se prvi put upravo u Inventaru. Moguće je da je i nju bio naslikao isti autor.

Pri opisu sakralnih građevina inženjeri su nabrajali i njihov inventar, crkveno posuđe i ruho te ostale predmete koji su služili za obavljanje obreda.³⁴

Kao kapelice (*oratori*) nabrojani su brojni oltari koji su se nalazili u dvorištima vojarni ili u nišama uz gradska vrata. Na primjer, u Zadru je u vojarni straže pokraj Morskih vrata postojao drveni oltar sa slikom Djevice Marije. U Splitu je, lijevo od vrata Bastiona Priuli, postojala kapelica posvećena Gospi od Porodjenja, a imala je kameni oltar izdignut na dvije kamene stube, sastavljen od menze, antependija i predele. Na oltaru je bila slika Djevice Marije u drvenom okviru, koju je 1711. godine dao postaviti nadbiskup Cupilli.³⁵ Sliku je pridržavao mramorni vijenac ukrašen ornamentima, među kojima se ističe šest anđeoskih poprsja.³⁶

* * *

U izvještaju po povratku s dužnosti, upućenom Senatu 19. studenog 1789. godine,³⁷ Memo je istaknuo da su Katastik i Inventar obuhvatili velik broj građevina i donijeli mnoštvo korisnih podataka o njima, te da su oba neophodna i jednako vrijedna za upravljanje Provincijom, napominjući da je njihova izrada zahtijevala mnogo truda, predanosti i vremena.³⁸ U naredbi o izradi Katastika i Inventara državnih zgrada propisana su i pravila za održavanje i čuvanje tih građevina te određene dužnosti i odgovornosti osoba koje se o njima moraju brinuti – kvartir-mastra (*quartier mastro*) i javnih inženjera (*ingegneri pubblici*).³⁹ Govoreći o Inventaru, Memo naglašava kako do tada nije postojao nijedan sličan dokument. U Inventaru su prvi put opisane sve državne zgrade u Dalmaciji u tako velikom opsegu. Nadalje, napominje da je u cijeloj Dalmaciji zatekao samo jedan nepotpun i zapušten popis državnih građevina u Zadru i jedan inventar u Kninu.⁴⁰

Iz opsežnog uvodnog teksta Katastika i manjeg uvodnog teksta Inventara doznaje se da su bila izrađena još tri sažetija primjerka Inventara (*Libri Bollati*) i Katastika, koja su predana na čuvanje kvartir-mastrima Knina, Splita i Šibenika (u to je vrijeme dužnost kvartir-mastra u Zadru vršio Antonio Danese, u Kninu Pietro Simich, u Splitu Spiridion Triali, a u Šibeniku Michel Benigni). Ti danas nepoznati primjerci Inventara sadržavali su samo opise građevina dotičnoga grada i mjesta u njegovoj okolici. Kvartir-mastro je potpisivanjem primljenog Inventara primao na sebe odgovornost za građevine opisane u knjizi, te je bio dužan nadgledati upise o svim naknadnim zahvatima.

Određeno je, također, da javni dužnosnici koji su stanovali u državnim zgradama ne smiju na vlastitu inicijativu popravljati, nadograđivati ili u bilo kojem smislu mijenjati njihov izgled bez prethodnog odobrenja vlasti.⁴¹ Za namjerno izazvana oštećenja na građevinama za javne je dužnosnike predviđena novčana kazna u visini od dvije mjesečne plaće. Da bi se dobilo odobrenje za obnovu, oštećenja je morao očevitom potvrditi javni inženjer i sastaviti troškovnik s preciznim opisom potrebnih radova. Ako javni inženjer nije bio u mogućnosti osobno se uvjeriti u nastalu štetu, troškovnik je mogao načiniti i lokalni majstor ili gradski *proto*, često u

suradnji s drvodjelnikom. Troškovnik se potom slao u Veneciju na odobrenje, a u slučaju pozitivnog rješenja novac za popravak isplaćivao se preko gradskih fiskalnih komora. Uпитno je koliko je takav sustav bio djelotvoran. Naime, da bi molba došla na dnevni red Senata, ponekad je moralo proći i više godina. Često je Senat tražio mišljenje drugih upravnih tijela, tako da je svaki zahtjev morao proći složenu i dugotrajnu birokratsku proceduru. U međuvremenu su mnoge građevine propadale i u konačnici, zbog velikih troškova obnove, bivale prodane privatnicima.

Tekstovi u Inventaru, uz stanovite međusobne razlike, pisani su dijalektom Venecije i Veneta. Poručnik inženjer Nakić upotrebljava donekle drugačiju terminologiju, bližu suvremenom talijanskom jeziku: u imenovanju balkona upotrebljava riječ *balcon*, a za prozor upotrebljava riječ *finestra*; ostali inženjeri upotrebljavaju za prozor izraz *balcon*, a za balkon tipičan venecijanski izraz *pergolo*. U svakom slučaju Inventar je dragocjen izvor za poznavanje arhitektonske terminologije u mletačkoj Dalmaciji toga doba.

Pronađeni primjerak rukopisa Generalnog inventara javnih građevina u Dalmaciji, sačuvan u Arhivu Mletačke Republike u Veneciji, jedini je do danas poznati povijesni izvor te vrste. Inventar je, kao i Katastik, služio kao pomagalo u kojem je detaljno zabilježeno stanje javnih građevina i njihovi nedostaci, kako bi se spriječile moguće zloupotrebe ili manipulacije državnim vlasništvom, odnosno stvorile pretpostavke za bolje održavanje državnih zgrada, ali i za uštedu državnog novca. Bilješke o naknadnim popravcima državnih zgrada u Inventaru pokazuju da je ideja o sustavnoj brizi o državnim zgradama u Dalmaciji uspjela zaživjeti u vrijeme uprave generalnog providura Mema. Pronalaskom drugih primjeraka Inventara, koji su se svojedobno čuvali u Zadru, Kninu, Šibeniku i Splitu, došlo bi se ne samo do vrijednih podataka o arhitektonskim zahvatima i obnovi inventara državnih zgrada u Dalmaciji tijekom preostalih osam godina mletačke vladavine već bi se moglo zaključiti i je li se Memova inicijativa nastavila i tijekom mandata njegovih nasljednika, odnosno je li uspostavljeni administrativni aparat uspio funkcionirati.

Iako su već dulje vremena u sustavu mletačke uprave u Dalmaciji postojale službe kvartir-mastra i inženjera, Memovom su zaslugom prvi put u gotovo četiri stoljeća mletačke vladavine na našoj obali precizno definirane uloge javnih dužnosnika u sustavu brige o državnim građevinama i predmetima u njima. Hvalevrijedna inicijativa generalnog providura može se vezati uz ideje prosvjetiteljstva, koje su se u Veneciji javile sredinom 18. stoljeća. Ideja o osnivanju službe zadužene za brigu o državnim građevinama s precizno definiranim dužnostima i obvezama pojedinih aktera, stvaranju okvira njihova djelovanja i uspostavi odgovarajućeg administrativnog aparata pokazuje njegovu inovativnost u upravljanju Provincijom.

Biografski podaci o Angelu Memu, koji bi nam otkrili pojedinosti o njegovu školovanju u Veneciji, krugu ljudi s kojima se sretao i idejama koje je razmjenjivao sa svojim suvremenicima, nisu nam poznati. Memo je vjerojatno poznao učenje franjevca Carla Lodolija,⁴² bilo izravno, pohađanjem

njegove škole i slušanjem njegovih predavanja, ili neizravno, preko svog rođaka, Lodolijeva učenika Andree Mema.⁴³ Ideje o »funkcionalizmu« u arhitekturi koje su bile najvažniji dio Lodolijeva učenja, odnosno o elementima čiji su oblik postojanja i međusobna povezanost uvjetovani njihovom funkcijom, Angelo Memo je primijenio i u ulozi generalnog providura. Stvorio je sustav u kojem je svaka sastavnica imala precizno definiranu ulogu s ciljem ne samo zaštite državne imovine nego i općenite dobrobiti. Čitajući Memove izvještaje podastrte Senatu i ostalim upravnim tijelima u Veneciji u prvom se planu očituje njegova želja da se građevine obnove ne bi li primjereno služile svojoj funkciji, a time i državi. Za razliku od dotadašnje prakse, u kojoj se nastojalo prije svega štedjeti državni novac, sustav brige o građevinama u državnom vlasništvu koji je osmislio Angelo Memo zasnovan

je ponajprije na ideji o nužnosti njihove »aktivne« zaštite. Atmosfera koja je vladala u Veneciji u to doba, nepuno desetljeće prije njezina pada, bila je nedvojbeno pogodna za realizaciju takvih individualnih ideja u Dalmaciji, a preostaje istražiti jesu li one imale odjeka i u drugim dijelovima teritorija Mletačke Republike.

Količinom i kvalitetom podataka Katastik i Inventar iz 1789. godine iznimno su vrijedni dokumenti za povijest arhitekture u Dalmaciji. Pomoću njih je moguće rekonstruirati nekadašnji vanjski izgled, gabarite, raspodjelu unutrašnjeg prostora, arhitektonske ukrase i inventar onih sačuvanih, najčešće znatno izmijenjenih građevina, ali i onih koje više ne postoje, a opisi u Katastiku i Inventaru ostaju jednim svjedočanstvima njihova izgleda.

Bilješke

1
Državni arhiv u Zadru (dalje DAZd), *Katastri Dalmacije 17. i 18. stoljeća*, kutija 35 (dalje *Katastri*, kut. 35), Catastico Generale delle Fabbriche tutte esistenti nella piazze della provincia di Dalmazia divise alli quattro quartier-mastri di Zara, Knin, Sebenico e Spalato con l'altre piazze e territorj adiacenti istituito con terminazione primo maggio 1789 dell' Illustrissimo, ed Eccellentissimo Signor Angelo Memo IV-to Provveditor Generale in Dalmazia, ed Albania MDCCLXXXIX (dalje Catastico Generale 1789.)

2
O tzv. Memovu Katastiku do sada su pisali i njime se koristili: VALENTINO LAGO, *Memorie sulla Dalmazia*, I, Venezia, 1869.; GIUSEPPE SABALICH, *Guida archeologica di Zara*, Zara, 1897.; MARIJA STAGLIČIĆ, *Izgradnja Kneževih i Providurove palače u Zadru*, u: *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 20 (1980./81.); ARSEN DUPLANČIĆ, *Popisi državnih zgrada u Splitu iz god. 1789. i 1804.*, u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 13 (1987.); TOMISLAV RAUKAR – IVO PETRICIOLI – FRANJO ŠVELEC – ŠIME PERIČIĆ, *Zadar pod mletačkom upravom 1409–1797*, Zadar, 1987.; IRENA BENYOVSKY, *Popis javnih zgrada u Trogiru 1789. godine*, u: *Povijesni prilozi*, 29 (2005.); DANKA RADIĆ, *Trogirska luka*, u: *Luke istočnog Jadrana, Zbornik Pomorskog muzeja Orebić*, Orebić, 2006.

3
Inventario Generale di tutte le pubbliche fabbriche date in consegna ai rispettivi Quartieri Mastri di Zara, Knin, Spalato, Sebenico, loro territorj e rispettivi riparti dei Quartieri Mastri stessi della Provincia della Dalmazia (dalje *Inventario Generale 1789.*), Archivio di Stato di Venezia (dalje ASVe), *Deputati e Aggiunti alla Provision del Denaro Pubblico* (dalje *Dep. e agg. alla prov. del den. pub.*), busta 990.

4
U izvještaju podnijetom Senatu nakon povratka s dužnosti Memo je istaknuo sljedeće: »... io non posso lasciar di richiamare alla Pubblica Conoscienza con vero sconforto il misero stato delle Piazze, e Fortezze di Vostra Serenità nella Provincia della Dalmazia.

Molte ve ne sono tra Forti, Torri, e Palache dalla prima isola del Quarner fino di Narenta, riguardanti lo Stato Austriaco, o l'Ottomano, e tutte desolate, ed inutili conservandone appena la loro figura, se al piu si eccepiscano, qualunque siano le Fortificazioni di Zara.

Tra queste compariscono certamente di maggiore rimarco quelle di Knin, e Sign, la prima sul triplo Confine, e la seconda su la frontiera allo Stato Ottomano nella parte piu comunamente usitata, e piu agevolmente transitabile, e tali furono sempre riguardate dalla sovrana sapienza ...«. – ASVe, *Colleggio Relazioni* (dalje *Coll. Rel.*), b. 70, *Relazione ritornato Angelo Memo IV 1789, 19 novembre*.

5
U Archivio di Stato di Venezia sačuvani su i primjerci Katastika i Inventara državnih zgrada za područje Mletačke provincije Albanije.

6
Za razliku od Pokrajine Dalmacije, u glavnom gradu Republike, Veneciji, već je 1559. godine uspostavljena služba javnog majstora (*proto*), koji je imao zadatak obilaziti grad i obavještavati nadležna upravna tijela o nepoštivanju javnog prostora, bilo da su se privatne građevine proširile na javno zemljište ili se privatni vlasnik nedovoljno brinuo o svojoj imovini, te su zbog toga, naočigled svijui, zgrade propadale i time narušavale izgled javnih gradskih prostora. Vidi: SILVIA MORETTI, *Le licenze edilizie dei Giudici del Piovego: un approccio complesso alla città del Sei e Settecento*, u: *Fare la città, salvaguardia e manutenzione urbana a Venezia in età moderna*, (ur.) Stefano Zaggia, Milano, 2006., 61.

7
DAZd, *Katastri*, kut. 35, Catastico Generale 1789., 8.

8
DAZd, *Katastri*, kut. 35, Catastico Generale 1789., 7.

9
»Inventario delle Pubbliche Fabbriche esistenti nella Real Piazza di Zara, ed altre, che d'Ordine dell' Illustrissimo ed Eccellentissimo

Signor Anzolo Memo 4-to Provveditor General in Dalmazia, ed Albania vengono consegnate da me sottoscritto Ufficiale Ingegnera al Quartier Mastro di questa Piazza Antonio Danese per doverle custodire e render conto a norma della Terminazione del Eccellenza Sua del di primo Maggio Corrente«. – ASVe, *Dep. e agg. alla prov. del den. pub.*, b. 990,

10

Inženjer Giuseppe (Isepo) Ferro zabilježen je kao jedan od voditelja prve faze gradnje župne crkve u Prčnju u Boki Kotorskoj po projektu Bernardina Macaruzzija. Vidi: KRUNO PRIJATELJ, Barok u Dalmaciji, u: ANĐELA HORVAT – RADMILA MATEJČIĆ – KRUNO PRIJATELJ: *Barok u Hrvatskoj*, Zagreb, 1981., 729.

11

»Fabbrica detta Generalato che contiene L'Alloggio del Eccellentissimo Provveditor Generale, e sua Corte, del Ministro Segretario, del Cancelliere, del Ragionato, del Maggior di Provincia, del Cavallerizzo etc ...«. – ASVe, *Dep. e agg. alla prov. del den. pub.*, b. 990, Inventario Generale 1789.

12

Kneževa palača u Splitu nije bila u državnom vlasništvu kao što su to bile kneževe palače u drugim gradovima Dalmacije – Trogiru, Šibeniku, Zadru, Kninu, Imotskom, Makarskoj – nego, zajedno s ložom na gradskom trgu, najvjerojatnije u vlasništvu Splitske komune.

13

Gradska vrata Splita veoma lijepo i detaljno opisuje pomoćnik inženjera Anton-Luigi Galli bilježeći za svaka od njih oblik, jesu li im dovratnici ukrašeni (npr. *alla rustica*), jesu li vratnice jednos-truke ili dvostruke, imaju li friz i vijenac, postoje li zapreke ispred i iza samog otvora, ograde ili rampe ... Npr. Vrata sv. Arnira imala su kvadratno dvorište okruženo sa šest pilastara, između kojih je bila željezna ograda (»... quadrata, con sei Pilastr di Pietra, per situarvi la Rastellate di Ferro, ognuno di detti Pilastr sta ornato nella Sommità di Aguglie con pala, ed una punta di Ferro.«). – ASVE, *Dep. e agg. alla prov. del den. pub.*, b. 990, Inventario Generale 1789.

14

Stupovi u Trogiru i Zadru bili su smješteni na glavnom gradskom trgu. U Trogiru je stup bio podignut na tri okrugle stube od klesana kamena, međusobno povezane s dvadeset i dvije željezne kopče. Dvije željezne kopče služile su učvršćivanju stupa za najvišu, treću stubu. Unutrašnjost postolja stupa bila je prazna i s jedne strane zatvorena samo željeznom ogradom. U dnu je bio i reljef uspravljenog lava koji obgrljuje stup. Stup u Zadru također je bio podignut na kamene stube, a imao je i podnožje. Krilati lav je grlio željeznu šipku sa zastavom (»... In mezzo alla Piazza poi e eretto sopra gradini di Pietra, con Piedestallo di Pietra simile, abbracciato da Leone simile per l'Asta dello stendardo, armato di Braghe di ferro, assicurate nel Piedestallo con fiube impiombate, e vari arpesi si ne gradini, che nella colonna, o piedestallo.«). – ASVe, *Dep. e agg. alla prov. del den. pub.*, b. 990, Inventario Generale 1789.

15

»Fontana detta dell'Imperatore situata sulla Riva del mare in pocca distanza dai Lazzaretti: Fabbricha rotonda di Muro ad Archi di molto danneggiati, e parte caduti, ed è scoperta. Ha nel mezzo una vasca d'acqua con Muretto circondario, esso pure danneggiato. Nel Muro, che sostenta al di dietro il Terreno della Strada, esiste una Lapide con Scrizione. Esternamente ed unita alla Fabbrica vi sono due Nicchie di Muro scoperte e danneggiate dal tempo con Pille di Pietra viva, rotte ed imbonite. Questa fabbrica tutta è in

una total rovina, ed abbisogna di un General ristauro.« – ASVe, *Dep. e agg. alla prov. del den. pub.*, b. 990, Inventario Generale 1789. Radi se o fontani na predjelu Kolovare, koja je sagrađena na žalu, uz samo more. Fontana se spominje već 1344. godine. Današnji je oblik dobila 1546. godine, a obnovljena je 1790. godine. Vidi: IVO PETRICIOLI, Umjetnička baština Zadra, Zagreb, 2005., 75–82.

16

ARSEN DUPLANČIĆ (bilj. 2), 158.

17

U splitskom lazaretu postojao je stan za knjigovođu, u sklopu kojega je na trećem katu postojala natkrivena altana. Imala je osam prozorskih otvora, od kojih šest uokvirenih drvenim gredama, a preostala dva zidanim odjeljcima: »... otto fori da Balconate, sei de quali intelterati di travo, e gli altri due semplicemente con spalamenti di muro ...«. Stan tajnika u Providurovoj palači u Zadru imao je belvedere. Vjerojatno se radilo o manjoj natkritoj sobi u potkrovlju koja je primala svjež zrak iz više prozorskih otvora. Strop belvedera bio je od štuka. Tajnikov stan imao je i golubinjak. – ASVe, *Dep. e agg. alla prov. del den. pub.*, b. 990, Inventario Generale 1789.

18

Vrata na bočnim zidovima Katedrale u Skradinu opisana su na sljedeći način: »I due archi di mezzo ha ciascuno uno scuro di porta in due partite, armato di sei bertuelle, sei fiube, due cadenzetti schizzi con due arpesi ognuno, cadenazzo schizzo con quattro arpesi, serratura, chiave, saltarello armato e manizon«. – ASVe, *Dep. e agg. alla prov. del den. pub.*, b. 990, Inventario Generale 1789.

19

Ilustracije radi, u Zadru je u državnim zgradama 1789. godine postojalo 20 kamina. Sedam ih je bilo u Providurovoj palači, dva u Kapetanovoj palači, u Kneževoj palači samo jedan, kao i u Vojnoj bolnici. U drugim državnim zgradama u Zadru bilo ih je još devet. U mjestima zadarske okolice po jedan se kamin spominje još u dnevnoj sobi vojarne u Zemuniku i u dnevnoj sobi Kneževe palače u Ninu. ASVE, *Dep. e agg. alla prov. del den. pub.*, b. 990, Inventario Generale 1789. – Za opis francuskoga kamina vidi: VICENZO SCAMOZZI, L'idea della architettura universale, 1615.; vidi još: CVITO FISKOVIĆ, O starim dalmatinskim kaminima, *Bulletin Razreda za likovne umjetnosti JAZU*, 1(51)/1981., Zagreb, 35–79.

20

»In Sala: 1 Mezza luna al di sopra con Tela... In prima camera di Cancelleria: 4 quadri di tela con cornice dorata ... In seconda camera di Cancelleria: 5 quadri con cornice dorata in quattro d'essi ... In prima Camera d'Udienza: 2 Pitture sopra le porte con cornice dorata... In seconda camera d'Udienza: 2 Pitture sopra le Porte con Cornice dorata ... In Terza Camera d'Udienza: 2 Pitture con cornice sopra le Porte ... In Quarta Camera detta del Trono: 2 Pitture sopra le Porte con Cornice dorata ...«. – ASVe, *Dep. e agg. alla prov. del den. pub.*, b. 990, Inventario Generale 1789.

21

Na primjer, Giovanni Battista Augusti Pitteri, javni mjernik u službi mletačke vlasti u Dalmaciji, poznatiji je kao slikar koji je svojim djelima opremio brojne crkve u Dalmaciji. Vidi: ANGELO DE BENVENUTI, Zara nella cinta delle sue fortificazioni, Milano, 1940., 217, 231; TOMISLAV RAUKAR – IVO PETRICIOLI – FRANJO ŠVELEC – ŠIME PERIČIĆ (bilj. 2), 543, 557; RADO-SLAV TOMIĆ, Slikar Giovanni Battista Augusti Pitteri u Dalmaciji, Zagreb, 2002., 22, 28, 124. I Filippo Naldi, koji je u drugoj polovici 18. stoljeća bio u službi mletačke vojske i obnašao dužnost

upravitelja luke u Opuzenu, slikao je oltarne pale, slike vjerske tematike, ali i portrete svećenika i vojskovođa, usp. RADOSLAV TOMIĆ (n. dj.), 4; RADOSLAV TOMIĆ, Slikar Filippo Naldi, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 30 (2006.), 163–164.

22

ENNIO CONCINA, *Pietre, Parole, Storia: Glossario della costruzione nelle fonti veneziane (secoli XV–XVIII)*, Venezia, 1988., 81, u objašnjenju riječi *galea* (*soffitto in forma di ...*), odnosno primjera da svod neke prostorije može biti u obliku obrnuto postavljenoga dna broda, citira dio izvještaja generalnog providura Dalmacije iz 1644. godine, u kojem se spominje sala Kneževe palače u Zadru nadsvedena upravo takvim svodom: »il soffitto della sala dell' Illustrissimo Signor Conte (di Zara) di struttura assai riguardevole, essendo costruito in forma di galea«. Nažalost, u Inventaru o tom svodu nema spomena. Iako je za pojedine prostorije naznačeno da su natkrivene drvenim stropom, ipak se ne može sa sigurnošću tvrditi da se radi upravo o tom tipu svoda. Uz opis stropa u kneževoj primaćoj sobi, u prvoj privatnoj sobi i u drugoj privatnoj sobi, koji su od štuka, stoji napomena da su iznova napravljeni ili popravljani 1788. godine. – ASVe, *Dep. e agg. alla prov. del den. pub.*, b. 990, Inventario Generale 1789.

23

U Providurovoj palači u Zadru stropovi od štuka (*soffitto a stucco*) spominju se u sobi s nišom, oratoriju iznad kapele, dnevnom boravku providurova stana, u kapeli, iznad kamenog dvokrilnog stubišta koje vodi u potkrovlje, u primaćoj sobi tajnika, u njegovoj sobi s nišom, u sobi u kojoj se čuva arhiv tajništva, itd. (ASVe, *Dep. e agg. alla prov. del den. pub.*, b. 990, Inventario Generale 1789.). S obzirom na broj i vrste prostorija u kojima su se nalazili takvi stropovi, može se pretpostaviti da se radi o sloju gipsa koji je nabačen preko sloja trstike na stropu građenom od drvenih greda, te je naknadno obojen. Takav strop nije nužno morao biti ukrašen dekorativnim elementima, no iako se pri opisu tog tipa stropa uglavnom ne spominje nikakva dodatna dekoracija, može se pretpostaviti da su takvi stropovi uz bočne zidove mogli biti ukrašeni tankim vijencima izvučenima u štuko-masi.

24

»Il soffitto al stucco con 1 Rosettone nel mezzo di ferro dorato, trattenuto da un vitton, e quattro altre piccole pure dorate.« – ASVe, *Dep. e agg. alla prov. del den. pub.*, b. 990, Inventario Generale 1789.

25

Navode se kao *placche grezze*, a njima su osim dvorišta javnih palača bile popločane i prostorije u prizemljima raznih drugih građevina, pa i sakristija crkve u kliškoj tvrđavi. Oblucima (*salizzo di cogoli*) bila je popločana i Mala loža u Šibeniku. – ASVe, *Dep. e agg. alla prov. del den. pub.*, b. 990, Inventario Generale 1789.

26

Ti se materijali bilježe kao: *pietra cotta mista, quadri di cotto ili tavelle*. – ASVe, *Dep. e agg. alla prov. del den. pub.*, b. 990, Inventario Generale 1789.

27

»Quadri bianchi e neri di tavola.« – ASVe, *Dep. e agg. alla prov. del den. pub.*, b. 990, Inventario Generale 1789.

28

Iz opisa relativno male i skromne kuće R. M. Vitturija u Splitu što ga je načinio Antun-Luigi Galli proizlazi da je u njoj postojao samo jedan zahod, i to na drugom katu uz dnevnu sobu. Nije bio smješten u posebnoj prostoriji, nego u niši ili zidnom udubljenju odvojenom drvenim vratima, a sastojao se od drvene klupe s poklopcem (»Cesso o Necessario Commune, incastrato nel Muro con banchetta, e coperto di Tavola, e con scuro da Porta

fornito.«) – ASVe, *Dep. e agg. alla prov. del den. pub.*, b. 990, Inventario Generale 1789. – Kapucinski hospicij u Splitu, osnovan 1684. godine, smješten u Bastionu sv. Petra, u istočnom dvorištu Lazareta, usp. ARSEN DUPLANČIĆ (bilj. 2), 155, imao je dva zahoda. Nalazili su se jedan uz drugi, na prvom katu hospicija uz glavno stubište. Volumenom su stršali izvan površine vanjskog, južnog zida zgrade. Iznad ulaznih vrata zahoda nalazio se po jedan svjetlarnik (»Fuori del muro, sporgenti verso il Mare, sostenuti da due Modioni di pietra e coperti di Placche. Tengono due scuri da porta d'Ingresso in un apartita ciascuno ... Una vetriata al di sopra delle dette Porte in due Partite con Cassa, munita di quattro Palettine, quattro squerzetti, un cadenazzo schizzo stagnato, una cighinola, e due stanghette. Una Ramata al Balcon della detta Verriata di Fil di Ferro ...«). – ASVe, *Dep. e agg. alla prov. del den. pub.*, b. 990, Inventario Generale 1789.

29

Iako se u Inventaru naziva vojnim, postoje podaci da su se u njemu pokapali i civili, vidi: ARSEN DUPLANČIĆ (bilj. 2), 156–157.

30

»Laltar maggiore è quasi nel mezzo di Capella.« – ASVe, *Dep. e agg. alla prov. del den. pub.*, b. 990, Inventario Generale 1789.

31

»2 Vetriate in una partita, armata ognuna di due bertovellette, due fiube, due pironcini, due cadenazzetti a lama, ed uno scontrin; 1 Altare di marmo con Immagine della Madonna, e cornice dorata; 1 Pietra sacra; 1 Cornice d'Ottoni tutt all'intorno della mensa, con due vitt, e due galetti; 1 Tavola sopra il gradino; 1 Stuarolo di latta; 2 Coltrine di Zendale Celeste con buona grazia, e falbalei, quattro corleoni e fiocchi; Soffitto a stucco con Spirito Santo e disegni dorati; Terazzo nel suolo a disegno.« – ASVe, *Dep. e agg. alla prov. del den. pub.*, b. 990, Inventario Generale 1789.

32

Iako neki zadarski pisci spominju više Pitterijevih slika u zadarskoj Vojnoj bolnici njihovo postojanje Inventar ne potvrđuje. Vidi: BOJAN GOJA, *Doprinosi slikarskom opusu Giovannija Battiste Augustija Pitterija*. Otajstva Presvetog Ružarija u Sutomišćici na otoku Ugljanu i arhivska istraživanja, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 30 (2006.), 125, 126. Osim te slike u kapeli, u bolnici prema Inventaru nije bilo drugih slika. U Inventaru se, međutim, u kapelici bilježi drveni tabernakul s mjedenim raspelom, a u bolesničkoj sobi drveno raspelo s dvije drvene skulpture.

33

RADOSLAV TOMIĆ (bilj. 21, 2002), 32, 100.

34

Pri opisu kapele u stanu tajnika u Lazaretima u Splitu nabrojani su sljedeći predmeti: »Pianetta, Cingolo, Sudarj, Corporali, Animelle, Purificatorj, Mesal, Piatello, Ampoline da Vetro, Tavolette, Candelieri, Tovaglie, Un crocefisso d'argento con quattro Cherubini, Otto Voti d'Argento attaccati al Quadro della Madonna, beretta, Amiti, Otto corone d'Argento, fra le quali una dorata, attaccate tutte al sudetto quadro, un lampadino d'Argento.« – ASVe, *Dep. e agg. alla prov. del den. pub.*, b. 990, Inventario Generale 1789.

35

ARSEN DUPLANČIĆ (bilj. 2), 156.

36

»Tiene nel muro la detta Immagine Soaza di Marmo con altri Ornamenti pur di Marmo, fra quali anche sei Busti d'Angeli ...« – ASVe, *Dep. e agg. alla prov. del den. pub.*, b. 990, Inventario Generale 1789.

37

ASVe, *Coll. Rel.*, b. 70.

38

»Tutto presente anche per separati particolari Detagli in questo proposito all'Eccellentissimo Magistrato de Deputati ed Aggiunti alla Provision del Dinaro (che dalla qualità, ed estesa della voluminosa operazione potrà agevolmente riconoscere quanto abbia essa importato di fatica, di applicazione ed impegno) sarà della virtù del medesimo il porgerne a Vostra Serenità co relativi riscontri i suoi riputati consigli per vie più assicurare anche in tale argomento il Pubblico migliore interesse e servizio.« – ASVe, *Coll. Rel.*, b. 70, *Relazione ritornato Angelo Memo IV 1789, 19 novembre*.

39

»... Erano appena a conoscenza li Fondi Pubblici, e le Fabbriche d'imediato Reggio Diritto di Vostra Serenità nella Dalmazia e correva buona parte in abuso, o abbandonato del tutto, o a privato arbitrario commodo, e sembrandomi meritasse il disordine Regolamento, e Sistema, come ho da prima eseguito nell'Albania, ed umiliai con mio dispaccio de N. 156 decorato della Pubblica approvazione, feci con lungo e pesante lavoro tutte indistintamente riconoscerle, e descriverne, in esatti Catastici la loro qualità, Dimensione, uso, e stato presente, e formarne relativi Inventarij con le rispettive Terminazioni, e Libri Bollati per li Quartieri Mastri a conoscenza delle Consegne de loro doveri, e Responsabilità, come mi onorai rassegnare a Pubblico Lume con apposito mio dispaccio 171, ed analoghe lettere, e copie de detti Catastici, e libri Bollati al Magistrato Eccellentissimo de Deputati ed Aggiunti alla Provision del Dinaro, avendo pur aggiunto il Dettaglio delle Discipline, instituite ad oggetto di preservarne il Mantenimento, e la vera conoscenza de Fabisogni, affinche non cadano così difrequente li occorrenti restauri a tanto pesante aggravio della Pubblica Cassa.

Dalla loro stessa Descrizione in Cattastico sarà presente alla Serenità Vostra la indispensabile esigenza di Ristauro di alcune delle dette Pubbliche Fabbriche, e la poca importanza di alcune altre, o del tutto inutili, o di solo peso, all'Errario nello Stato loro presente, al qual essenzialissimo oggetto crederei con asseguio, come ho dettagliamente rassegnato al magistrato medesimo (che eccetto il Palazzo Generalizio, Fortezze, Lazzaretti, Munizioni, Quartieri, Depositi, Armamenti o altre di simil genere) le molte restanti Pubbliche Fabbriche, o già inutili per se medesime, o già distrutte dal tempo, o quasi atterrate, con riflesso, pero di stabilirsi, ove mancassero, sufficienti Quartieri per la Milizia potrebbero alienarsi con vendite o con locazioni a Privati con quegli obblighi, e pesi, che la Serenità Vostra credesse d'imponervi ...« – ASVe, *Coll. Rel.*, b. 70, *Relazione ritornato Angelo Memo IV 1789, 19 novembre*.

40

Nije poznato na koje se dokumente odnosi taj navod.

41

DAZd, *Katastri*, kut. 35, Catastico Generale 1789., 6.

42

ELENA BASSI, *Architettura del sei e settecento a Venezia*, Napoli, 1962., pretisak Venezia, 1980., 380; MANLIO BRUSATIN, *Venezia nel Settecento*, stato, architettura, territorio, Torino, 1980., 85–139; ENNIO CONCINA, *Storia dell'architettura di Venezia dal VII al XX secolo*, Milano, 1995., 288

43

Andrea Memo zapisao je ideje svojeg učitelja u knjizi *Elementi di architettura lodoliana*, tiskanoj tek 1833–1834. godine.

Summary

Darka Bilić

General Inventory of Public Buildings in Dalmatia from 1789

This study presents a yet unpublished Inventory of Public Buildings in Dalmatia from 1789, discovered during archival research in the Archive of the Venetian Republic in Venice. The Inventory was made in the context of the same initiative by Governor General Angelo Memo as the already known Memo's Cadastre of Public Buildings in Dalmatia. The author has summarised and partly directly quoted data from the Inventory, which describes in detail the interior of civilian, military, and sacral public buildings, including their public and private rooms. It tells about their paving and vaulting, lists their mantelpieces, washing basins, and in-built wardrobes, paintings, and furniture in chapels, churches, and cathedrals, and describes their balconies, staircases, and lavatories, including the type of glass used for the windows, the system of locking doors, their damages and shortcomings, and subsequent improvements. In the same initiative, in which he ordered the making of the Cadastre and the

Inventory as tools in caring for the state property, Memo established an administrative apparatus that defined precisely the responsibilities and duties of all public officials in charge of maintenance and renovation of public buildings. It was the first time in almost four centuries of Venetian rule over the eastern Adriatic that the role of civic engineers and district supervisors was precisely defined within the new system of maintenance and renovation of public buildings, including their inventories, and the same was done for the officials that lived or worked in public buildings. This new insight into the activity of Angelo Memo helps us to reassess his role in the preservation of public buildings in Dalmatia in the context of new illuminist ideas emerging in Venice in the mid-18th century.

Keywords: inventory, cadastre, Governor General Angelo Memo, public buildings, Dalmatia, architecture